

niod

instituut voor
oorlogs-, holocaust-
en genocidestudies

Leven met de vijand

Afscheidsrede Peter Romijn

29 juni 2022, BIMHUIS Amsterdam

I.

De vijand, wie kent hem niet? In tijden van oorlog en ander grootschalig geweld is hij er, en eist alle aandacht op. De vijand belichaamt de dreiging in al haar dimensies. Hij – meestal in mannelijke vorm – bedreigt mensenlevens en de levenswijze in een samenleving, zelfs als er feitelijk van strijd nog geen sprake is. Vladimir Poetin wordt vandaag in ons deel van de wereld herkend, hij is alomtegenwoordig en roept evenveel angst als walging op. Leven met de vijand betekent hoe dan ook de noodzaak om zijn naam te kennen. Hoe kunnen we behalve zijn acties ook het karakter van de vijand kennen en wat zal dat brengen?

Ik wil vandaag een paar dingen zeggen over de betekenis van de vijand in ons denken en doen: is het zo dat we een vijand op een bepaalde manier nodig hebben, ook al vrezen we hem? Welke historische beelden zijn er van hem overgeleverd en hoe gaan we niet alleen met de vijand om, maar ook met die beeldvorming? Vijandbeelden zijn voor oorlogshistorici belangrijk omdat ze ook drijvende krachten in conflicten zijn. In de afgelopen jaren heb ik me als onderzoeker vaak moeten verhouden tot het vijand denken. Daarom stel ik ook vragen over hoe we hiermee omgaan in de wetenschap en in het publieke domein?

In oud-Nederlandse teksten komt het woord FIANT voor, en dat bekende behalve vijand ook: de Duivel. Die Duivel heeft in de theologische traditie een aantal dimensies. Hij is de Verleider die je op de proef stelt, je ziel wil roven om je mee te slepen in het kwaad. Hij is de Verrader, die van binnenuit je mentale weerbaarheid ondermijnt en het kwaad laat gebeuren. Hij is steeds de Vernietiger van levens en levenswijze, de macht die een samenleving onderwerpt en mensen rechteloos en tot slaaf maakt. Op al die manieren roept de vijand angst en haat op, en ook een absolute tegenstelling. Als hij wint is alles verloren.

Die tegenstelling roept volgende vragen op: wat is geoorloofd om dat te voorkomen? Is de inzet van de strijd vernietigen of vernietigd worden? Willen we de bron van alle kwaad kennen om die buiten de deur te houden, te overwinnen, te vernietigen? Zijn we tegelijkertijd bang voor zijn capaciteit om ons tot het slechte te verleiden? Of willen we zelfkennis winnen, weten wat ons motiveert, wie we zijn en waar we voor willen staan?

NIOD

Herengracht 380
1016 CJ Amsterdam
www.niod.nl

Een instituut van de
Koninklijke Nederlandse
Akademie van
Wetenschappen

Mijn inaugurele rede aan de UvA ging in 2002 over boosaardig bestuur. Ik stelde de vraag wanneer mensen tot het inzicht komen dat de macht in handen is gekomen van kwaadaardige heersers. De ervaring leert dat dat best lang kan duren. Mensen kunnen zichzelf lang geruststellen, zoals veel Nederlanders in 1940 dachten: het leek wel mee te vallen met die Nazi's die het land hadden overgenomen. Seyß-Inquart zette in als een verleider, die gerust wilde stellen om gehoorzaamheid te krijgen. Toen snel duidelijk werd wat zijn regime wilde vernietigen pasten de topambtenaren nog op om de macht niet te provoceren. Maar we zagen net ook hoe Mr. Visser ervoer dat er binnen dat kader niet meer adequaat gereageerd kon worden.

De vijand is als dreiging veel urgenter aanwezig dan een kwaadaardig regime. Een externe vijand wellicht nog buiten de deur worden gehouden, een interne vijand is een dreiging die zich eerst voordeed als jezelf, maar je kracht wil ondermijnen. Hoe kan je vijanden van binnenuit onderkennen, welk kwaad hebben ze mogelijk al aangericht voor je ze bezig zag? Vanwege deze dubbele dreiging is de vernietigingsdrang jegens interne vijanden vaak nog alomvattender. Daarom noemde Frans Goedhart de vernietiging van NSB-kopstukken geboden en moreel verantwoord. Interne conflicten zijn vaak nog bloediger en compromislozer dan oorlogen tussen staten omdat de vijandschap nog absoluiter is.

II.

Hoe kreeg 'de vijand' in de recente Nederlandse geschiedenis gestalte? Er is veel geschreven over de beroemde pacificatie van interne tegenstellingen als onderdeel van vorming van de Nederlandse natie. Toch is ook interne vijandschap een constante factor geweest die tot onderzoek dwingt. Zo kregen in de 19e eeuw de afgescheiden gereformeerden soldaten ingekwartierd om ze onder de duim te houden. De rooms-katholieken golden nog lang als deloyale tweederangsburgers en de linkse arbeidersbeweging is lang als systeemvijandig gebrandmerkt geweest.

Troelstra's aangekondigde maar nooit op gang gekomen revolutie van 1918 voedde tot na het einde van de Tweede Wereldoorlog het wantrouwen tegen de reformistische sociaaldemocratie. De revolutionaire communisten kozen de klassenstrijd als uitgangspunt en oriënteerden hun politiek op Stalin en de Sovjet-Unie. Zo werden ze tot het einde van de Koude Oorlog de 'Angstgegner' van alles wat zich tot de liberale parlementaire democratie bekende. Sinds 11 september 2001 identificeert rechts-radicaal Nederland de Islamitische landgenoten zonder uitzondering met nieuwe vijanden van buiten.

Juist de internationale verwevenheid heeft ervoor gezorgd dat grensoverschrijdende ideeën en politieke doelen als existentiële vijandelijke dreigingen zijn ervaren. Ik wil nu iets meer zeggen over twee zaken die de Nederlandse oorlogservaring hebben getekend en waarmee ik me heb beziggehouden: kolonialisme en nationaalsocialisme. Dit zijn letterlijk en figuurlijk grensoverschrijdende praktijken en ideologieën. Beide belichamen vijandschap, dus ook op vijandbeelden. In beide gevallen kwam de vijand niet alleen van buiten, maar was hij ook binnen de natie en joeg daarmee de interne agressie op. Kolonialisme en nationaalsocialisme dagen ons uit om de drie gedaanten van Verleider, Verrader en Vernietiger nader te onderzoeken, ook in de zin van zelf-onderzoek.

Het proces van uitsluiting en re-integratie van NSB'ers was onderwerp van mijn proefschrift en heb ik daarna in samenwerking met Ismee Tames en anderen verder uitgediept in het programma 'Erfenissen van Collaboratie'. Nu hebben we het plan om de diepere gelaagdheid van het concept 'interne vijand' te gaan onderzoeken. De Indonesische revolutie is op me afgekomen in diverse onderzoeksprogramma's. Samen met Remco Raben onderzoek ik nu hoe Nederlandse militairen, bestuurders en politici de rapportage over de koloniale oorlogvoering naar hun hand hebben gezet. Met Martin Conway heb ik de onderliggende principes van rechtvaardiging van de strijd onderzocht.

Het brandmerken van een vijand, intern of extern, gaat gepaard met het optuigen van 'war culture' en het mobiliseren van de samenleving voor strijd tegen de vijand. De staat versterkt zich voor de oorlog door zoveel mogelijk soldaten op de been te brengen. Hij moet bovendien maatschappelijk draagvlak creëren om de vijand te weerstaan – ook dat is mobilisatie. Leaders appelleren aan vertrouwde ideeën over wat de eigen natie onderscheidt en volgens hen voortreffelijk maakt. Ze cultiveren via massamedia, culturele activiteiten of maatschappelijke instellingen de herkenbare sociale normen als trouw aan het politieke bestel en de bereidheid offers te brengen.

Onderdeel van de oorlogscultuur is niet alleen vertoon van kracht naar buiten, maar ook het aanpakken van interne vijanden. In het bronnentheater zagen we al hoe Frans Goedhart de Nederlandse nationaalsocialisten de totale oorlog verklaarde. In het heetst van de strijd bepleitte hij in zijn verzetskrant om deze vijanden met de wapens in de hand te vernietigen. Henk van Randwijk diskwalificeerde in Vrij Nederland de inheemse nationaalsocialist in absolute termen als medeburger en als medemens, met de vaker door mij geciteerde woorden, namelijk als 'de mensch zonder normen, zonder verleden, zonder naaste, zonder God.'

Nederlandse nazi's werden in de oorlogscultuur weggezet als verraders, als beulsknechten, als maatschappelijke mislukkingen en uitschot, kortom: als anti-Nederlanders. Zoals gezegd, deze woorden komen uit het heetst van de strijd. Is de oorlog eenmaal voorbij is, dan wordt de vraag naar demobilisatie actueel – en wat doe je dan met de vijand? Frans Duynstee sloeg in zijn artikel in *Het Binnenhof* die richting in. De NSB belichaamde nog steeds vijandschap, maar hij beperkte die tot de leiding en degenen met bloed aan hun handen. Duynstee bouwde voort op het idee dat veel partijleden afkomstig waren van de marges van de samenleving. Ze zouden tot hun foute keuze zijn gekomen als gevolg van gebrekkige integratie. Samen met mijn oude vriend Jaap le Poole nam hij in 1945 het initiatief tot het re-integreren van de grote massa van zgn. 'lichte gevallen van collaboratie' in de samenleving. Re-integratie moest volgens hen gepaard gaan met surveillance. Medeburgers moesten helpen en tegelijkertijd opletten dat ze niet als vijanden bij elkaar bleven klitten, nieuwe kansen afwachtend.

Re-integratie kwam in feite neer op depolitiseren: de ex-NSB'ers waren politiek overwonnen, ze werden nu tot een sociaal probleem verklaard. Hun keuze werd nu verklaard als een gevolg van geringe integratie in de samenleving; ze waren verleid tot hun foute keuze. Dat was opeens een stuk invoelbaarder en maakte het probleem ook makkelijker op te lossen. Daarom kwam er een opening naar het verlenen van basale steun, wat voordien ondenkbaar was. Dit loste de uitsluiting niet automatisch op. 'Ontvijanding' bleef een taai proces, zoals Marieke Oprel in haar boek over de omgang met Duitsers na de oorlog laat zien, taai in bureaucratische- en in psychologische zin.

Opvallend genoeg ging het met de verzetsbeweging na de oorlog bijna net zo. Ook deze mensen werden door de staat gerubriceerd als een categorie met specifieke sociale problemen. In hun geval hield demobilisatie in dat ze niet alleen hun stenguns moesten inleveren, maar ook hun ambities om als verzet een politieke rol te blijven spelen. Er kwamen regelingen voor materiële steunverlening aan slachtoffers en nabestaanden, maar ook bleef er zorg over mogelijk onmaatschappelijk gedrag van hun kant. Vandaar dat ook verzetsmensen zich na enkele jaren gingen beklagen dat ze gemarginaliseerd werden. Dit gold zeker voor de communisten onder hen die inmiddels met een nieuwe vijand werden geassocieerd. Kortom: het politieke centrum slaagde er na de bevrijding in de samenleving op eigen voorwaarden te demobiliseren, terwijl vijandbeelden over outsiders wel in stand bleven.

Dit laatste slaat geldt zeker ook voor de houding ten opzichte van de Indonesische revolutie. Aan Nederlandse kant spraken tijdens de onafhankelijkheidsoorlog weinig mensen voor de complete en

onmiddellijke onafhankelijkheid van Indonesië. De dominante stromingen in de politiek bepaalden het publieke debat – ze wilden door militair ingrijpen herstel van het Nederlandse gezag afdwingen. Toen dekolonisatie onontkoombaar bleek werd het doel om dat zo te regelen dat de Nederlandse belangen optimaal intact zoude blijven. Opnieuw was de krijgsmacht het instrument dat dit moest afdwingen. De koloniale *hard-liners* waren bereid oorlog te voeren maar wilden het niet zo noemen – het ging immers om een intern conflict in het Nederlandse wereldrijk.

De oorlogscultuur die dit ondersteunde werd gevoed door wat Remco Raben ‘de koloniale dissociatie’ heeft genoemd. Dit is het vastgeroeste idee dat Nederland door geschiedenis en capaciteit was aangewezen om Indonesië geleidelijk aan de moderne wereld in te leiden. Steeds weer betoogden Nederlandse bestuurders, politici, journalisten en militairen dat Indonesiërs niet in staat zouden zijn een levensvatbare eigen staat en bijbehorend nationaal gevoel tot stand te brengen. Om dit vijandbeeld te onderstrepen werden de Republiek en zijn leiders bij voortdurend als niet-legitiem, onbekwaam en crimineel voorgesteld.

Deze ‘war culture’ onderstreepte de afkeer en weerzin jegens de vijand. De zogenaamde ‘extremisten’ zouden de ‘goedwillende Indonesiërs’ hebben verleid tot een heilloos avontuur. In het Nederlandse perspectief verried de vijand een eeuwenoude relatie en vernietigde hij niet alleen levens maar ook de gemeenschappelijke bestaansmogelijkheden. Op alle niveaus speelde de afkeer van de vijand: in gevechtrapporten en correspondentie van bestuurders, hoge ambtenaren en politici. Topambtenaar Idenburg in Batavia bedankte de legerleiding in januari 1947 voor een paar foto’s van een Republikeinse bevelhebber. Hij schreef dat ‘de gemene smoel’ van deze vijand erg bruikbaar was voor propaganda, want het beeld zou meer zeggen dan wel verhaal ook.

De Nederlandse leiders projecteerden op Indonesiërs hun eigen ideeën over wat goed was voor de anderen. Wie daar niet aan voldeed was de vijand. Ze rekenden op steun van Indonesische politici als Soetan Sjahrir, Anak Agung of Sultan Hamid, zonder te bedenken wat hun eigen agenda kon zijn. De ‘lankmoedigheid’ die Beel verwoordde stond voor het harde paternalisme van het koloniale gezag. Het Nederlandse vijandbeeld miskende en criminaliseerde het authentieke elan van de onafhankelijkheidsstrijd, zoals verwoord door Roswitha, nota bene opgegroeid in de kringen van de vooroorlogse bestuurselite.

Het thuisfront en de meeste opiniemakers wilden geloven in de betekenis van deze politiek, op grond van de deugden die ze zichzelf

toedichtten: redelijkheid, expertise, onbaatzuchtigheid. Als er berichten kwamen over de wreedheid van de eigen troepen dan keek men weg, werden zaken klein gemaakt of keihard ontkend. 'Onze jongens' konden toch niet zo zijn, en als ze al over de schreef gingen dan was dat de schuld van de wrede vijand, van de penibele omstandigheden, van de langdurige stress – en het waren altijd incidenten.

Veteranen zelf reflecteerden er in hun publicaties al snel op dat ze deel hadden genomen aan een vuile oorlog – dat tekende naast het beroep op goede bedoelingen hun gedeelde identiteit. De vijand had er schuld aan dat het slechtste soms in de eigen troepen boven kwam. Het doet me denken aan wat de Duitse auteur Wolfgang Schivelbusch heeft beschreven. Na een verloren oorlog maken verliezers graag onderscheid tussen de eigen oorlogvoering volgens beschaafde normen aan de ene kant en het barbaarse optreden van de vijand aan de andere. Dat helpt om jezelf toch als morele winnaar te zien.

De gedemobiliseerde soldaten voelden zich *'nicht im Felde besiegt'*. Ze gaven de politici die hen hadden uitgezonden de schuld van de verspilling van levens en ontplooiingsmogelijkheden. Net als eerder het geval was met verzetslui en de 'foute Nederlanders' werd ook het probleem van de gedemobiliseerde veteranen gedepolitiseerd. De achtereenvolgende regeringen bevestigden hun zelfbeeld gebaseerd op offers en goede intenties. Tegelijkertijd stuurden ze de veteranen in de richting van sociale integratie, op sobere voorwaarden en zonder veel materiële tegemoetkomingen - iets waar in latere decennia trouwens wel veel verandering is gekomen.

Recapitulerend: wat zeggen deze voorbeelden over de relatie tot 'de vijand' over hoe Nederland zich verhoudt tot oorlog en massaal geweld? De totale afwijzing van de vijand kan de eigen blik ernstig vertroebelen, zoals in het conflict met Indonesië. Demobilisatie van de oorlogscultuur en resocialisatie kunnen elkaar daarentegen versterken – binnen limieten uiteraard. Geldt dit ook voor historisch onderzoek naar de vijand en vijandbeelden? Dit is meer onderzoek waard.

De psychiater Hans Keilson heeft in zijn roman *In de ban van de tegenstander* onderzocht waarom dader en slachtoffer elkaar als vijanden nodig hebben. Het antwoord luidt, kort en onvolledig gezegd: om uit die tegenstelling de nodige zelfkennis op te doen. Het gaat erom door je vijand ook jezelf te leren kennen, met alle positieve, negatieve en problematische kanten. Dit kan met enige lenigheid ook op een samenleving worden toegepast. En dat roept, tenslotte, de

vraag op hoe zowel vijandschap als de reflectie daarop, historisch kunnen doorwerken.

III.

In tegenstelling tot de georkestreerde klaroenstoten die een samenleving voor oorlog mobiliseren is politieke en culturele demobilisatie toch een veel diffuser proces. Het vraagt ook veel meer tijd. In de eerste jaren na de Duitse bezetting werden er met regeringssteun initiatieven ontplooid ter 'heropvoeding van het Duitse volk'. Desondanks bleef de houding van veel Nederlanders nog een of twee generaties lang bepaald door wantrouwen en aversie. De voormalige interne vijanden, de NSB'ers, werden formeel wel geïntegreerd maar op tal van manieren bleven ze botsen met een glazen plafond.

Ook de Indonesische vijanden werden na afloop van de verloren oorlog ambivalent tegemoet getreden. De oorlog werd door onderhandelingen beëindigd, maar daarna bleef er conflictstof te over: veel *unfinished business* en een bijna-oorlog om Nieuw-Guinea. Zo werd Indonesië van vijand tot permanente stressfactor, van wie men zich het liefst afkeerde, net als van de postkoloniale gemeenschappen die het conflict naar Nederland had gebracht. Het bestendige vijandbeeld, gepersonifieerd door Soekarno, maakte het ook mogelijk dat de gruwelijke massamoorden van 1965 hier met desinteresse of zelfs een zeker gevoel van opluchting werden waargenomen.

Dit brengt me bij de vraag hoe de oorlogen geschiedenis zijn geworden en wat dat betekent in relatie ons werk. Oorlog heeft een lange echo, en die echo wordt versterkt als de tijden dat oproepen. Tijdens de Duitse bezetting grepen Oranjegezinden voor hun broodnodige inspiratie graag terug op de strijd tegen de Spanjaarden. Tegelijkertijd riepen de Nazi's de zeeoorlogen met Engeland en de Boerenoorlog in de herinnering om de echte vijand van het Nederlandse volk aan te wijzen.

Onderzoek naar het diffuse proces van transitie en demobilisatie is wetenschappelijk belangrijk, het roept introspectie op. Ook het denken over de voormalige vijand laat ons zien wie we zijn, wie we willen zijn, waar we voor staan. Dit geldt voor ons, onderzoekers van het verleden, evengoed als voor alle deelnemers aan het publieke debat. We bedrijven geen klinische wetenschap onder gelijkblijvende omstandigheden in laboratoria. We zijn met als onderzoekers evengoed onderdelen van machtsverhoudingen in de samenleving, wat me voor het eerst duidelijk werd toen ik met Jan Bank werkte aan het slotdeel XIV van het geschiedwerk van Loe de Jong.

Wat me veel later in de loop van het onderzoek naar Indonesië heeft getroffen is dat ik begon met de ambitie eindelijk vast te stellen hoe het zat met de Nederlandse oorlogsmisdrijven in Indonesië. Ik vond indertijd al dat De Jong ten onrechte was teruggekrabbeld in zijn bekende confrontatie met de veteranen. Dit moest rechtgezet en ook het woord 'politioele acties' had afgedaan. Gaandeweg kwam ik er door discussies achter dat de continuïteit van het koloniale bestel en het structureel gewelddadig karakter ervan de onderzoeksvraag moesten bepalen. Als NIOD-onderzoeker wil ik me afstandelijker verhouden tot de nationale en statelijke kaders van de geschiedschrijving. Wie weet is het nog niet te laat om Indonesisch te leren.

We hebben als NIOD-onderzoekers de opdracht om nationaal en internationaal grensverleggende wetenschap te beoefenen. Het is even essentieel dat we ons werk ruimhartig en uit overtuiging delen in het publieke debat. Het vraagt een open mind voor de vraag hoe en waarom het problematisch verleden mensen bezighoudt. Dat is inspirerend en verrijkend, maar niet altijd eenvoudig. Het kan alleen door ervaring en sensitiviteit goed vorm krijgen. Het gaat in principe om interactie, niet om doceren. Toch kan die interactie ook belemmerd worden door het geven dat vijandschap bestendig kan zijn en overerfd kan worden, door vijandbeelden, door erfgoedwerk en door met identiteiten verbonden belangenstrijd.

Dit vroeg mij steeds om plaatsbepaling: waar sta ik, wat vind ik, waar wil ik voor staan. Wat moeten we met de vijand van vroeger? Hitler en Stalin verpersoonlijken hier nog steeds het kwaad en De Vijand in optima forma. We weten hoe ze konden verleiden, verraad in de hand konden werken, vernietigen. We kunnen ook uitleggen wie Soekarno indertijd als 'de Indische Mussert' wilde wegzetten en op grond van welk belang. Maar was Ratko Mladic in de eerste plaats de vijand van Nederland, of die van de Bosniakken die hij massaal liet vermoorden? Hoe dan ook, de bestendigheid van vijandbeelden is een onderwerp waar we als historici professioneel mee uit de voeten kunnen. Hoe ga je om met de slachtoffers van zulke vijanden en hun nabestaanden; hoe geef je hun stemmen weer in je werk?

Vijandschap kan overgeërfd worden en bij erven hoort ook erfgoed. Kan het zijn dat de groeiende aandacht voor erfgoed van oorlog en massaal geweld kan sturen in de richting van fascinatie met de vijand als dader van kwaad. Wat betekent de recente term 'dadererfgoed' in dit verband? Ik denk soms dat daders door hun materiële nalatenschap bewust of onbewust ruimte hebben weten te claimen voor hun ideeën en doelen en dat we worden verondersteld daar toch met enig ontzag naar te kijken.

Ik weet dat een aantal collega's het niet met me eens is, maar waarom zou de Muur van Mussert in Lunteren niet beter kunnen verruïneren, als zinnebeeld – hopelijk – van het verkrummelen van zijn politieke streven. En hoe te kijken naar de kostbare archieven van de Bijzondere Rechtspleging, die volgens mij veel meer zijn dan 'dadererfgoed'. Ze laten zien hoe het naoorlogse Nederland met de problematische erfenissen van collaboratie heeft willen en kunnen omgaan. Laten we bij discussie over erfgoed vooral zorgen dat de politieke en maatschappelijke context van vijandschap goed zichtbaar blijft of wordt gemaakt. Ook dat is ons vak.

Ik heb meegewerkt aan een aantal onderzoeken over de naoorlogse omgang met de historische vijand. Zulke programma's waren bedoeld om het politieke debat te pacificeren, maar ze hebben daarmee nog niet demobiliserend gewerkt. Pacificeren betekent in de koloniale praktijk dat tegenstand met geweld wordt onderdrukt, opdat de wereld weer rustig verder kan draaien. Toch zijn de extreem gevoelige zaken als Srebrenica of Indonesië niet tot rust gebracht. In een aantal opzichten hebbende onderzoekingen ook de tegenstellingen juist weer opgeroepen, dan wel versterkt.

Pacificeren werkt niet op die manier, want er is ook maatschappelijke tegendruk. Het is niet vreemd dat mensen die hun belangen en identiteit verbonden zien met onverwerkt verleden zich roeren. Hoe zien kinderen van NSB'ers, Indische en Molukse Nederlanders, ex-verzetsstrijders, veteranen, nazaten van burgemeesters terug op de oorlogsgeschiedenis en hoe verhouden zij zich tot de vijanden van toen? En hoe is het mogelijk, vraag ik me dan af, om me los te maken van de binaire 'welles-nietes' blik? Hoe de uitkomsten van je onderzoek te communiceren in een polariserende omgeving?

Laatst schreef er iemand in een ingezonden brief over 'die zevenvinkjes' die menen te kunnen oordelen over de ervaringen van veteranen. Twee jaar geleden dienden historische belangenbehartigers van Indië-veteranen een integriteitsklacht tegen me in bij de UvA. Ze waren boos dat ik over een mogelijk oorlogsmisdrijf had geschreven en zagen mij kennelijk als een vijand die door het gezag bestraft moest worden. Gelukkig verloren de klagers de procedure ook in hoger beroep. Toch was het voor mij een ontregelende ervaring, omdat het meningsverschil over de interpretatie van een stukje verleden werd vertaald in termen van moreel niet deugen. Tegelijkertijd kon ik ook inzien dat werken bij NIOD en UvA een privilege is dat verplichtingen schept.

Als wetenschappelijke instelling met publiek nut voeren we onderzoek uit vanuit het optimistische idee dat meer kennis meer begrip en meer acceptatie van het verleden oplevert. Of ik het wilde of niet, als

NIOD-onderzoeker was ik ook een onderdeel van de gevestigde orde. In die rol moet je weten dat het ideaal om het moeilijke verleden uit te zoeken en daarmee wetenschap en samenleving te dienen geen snelwerkend medicijn oplevert. Toch geloof ik dat je van het verleden kunt leren en dat ook kunt uitdragen. Dat is niet de oplossing voor alles, maar kan wel een vruchtbaar sociaalpedagogisch project zijn waarmee een oorlogscultuur kan bestudeerd, gedeconstrueerd en gedemobiliseerd, ook na verloop van langere tijd. Daarbij moeten we bereid zijn alle aandacht en professionaliteit die we in ons hebben te besteden aan wat mensen willen weten over het verleden, ook als het hun hindert en ze boos en vijandig gedrag vertonen.

De vraag is dan: wat is hun preoccupatie, wat vrezen ze, hoe denken ze verder te komen, welke dialoog is zinvol. Voor mezelf heb ik ook steeds willen zien dat dat onderzoek naar de historische vijand vraagt om rekenschap waar je zelf voor wilt staan. Aan welke verleidingen sta je bloot, wat van waarde kan je mogelijk verraden of vernietigen? Het zoeken naar antwoorden vraagt om professionaliteit, in de vorm van expertise, ervaring en empathie. Maar professionaliteit alleen is geen garantie voor succes, het vraagt steeds opnieuw om zelfkennis: wat heb ik meegekregen aan lessen en ervaringen, waarover maak ik me zorgen en wat zie ik gewoon niet? Zulke bezinning vraagt ook om tijd. Die is wat mij betreft aan het NIOD voorbij, maar dat is prima – er is, lieve collega's, bij jullie zoveel commitment, professionaliteit en generositeit: het zal alleen maar beter gaan.